

De Europese financiële crisis: Hoe herstellen we vertrouwen?

*Lezingen Symposium van het
Wetenschappelijk Instituut voor het CDA*

Ruud Lubbers • Arnoud Boot • Wim van de Camp • Raymond Gradus

CDAWI

Wetenschappelijk
Instituut

| **De Europese financiële crisis: Hoe herstellen we vertrouwen?**

Lezingen Symposium van het Wetenschappelijk
Instituut voor het CDA

6 oktober 2011

Publicatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Het Instituut heeft ten doel het (doen) verrichten van wetenschappelijke arbeid ten behoeve van het CDA op basis van de grondslag van het CDA en in aansluiting op het Program van Uitgangspunten. Het instituut geeft gedocumenteerde adviezen over hoofdlijnen van het beleid, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek vanuit het CDA en/of van de leden van het CDA in de vertegenwoordigende lichamen.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Postbus 30453, 2500 GL DEN HAAG

Telefoon (070) 34 24 874

Fax (070) 39 26 004

Email wi@cda.nl

Internet www.cda.nl/wi

ISBN/EAN 978-90-74493-76-5

Den Haag, november 2011, Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Inleiding Raymond Gradus	5
Lezing Ruud Lubbers: Het gevecht met het “Casinokapitalisme”	9
Coreferaat Arnoud Boot	15
Coreferaat Wim van de Camp	21
Verslag discussie met de zaal	25

Inleiding Raymond Gradus

Directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Op 6 oktober 2011 organiseerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA in de Duisenberg School of Finance (DSF) het symposium “De Europese financiële crisis: hoe herstellen we vertrouwen?”. Oud-premier dr. Ruud Lubbers opende de inhoudelijke discussie gevolgd door coreferaten van prof.dr. Arnoud Boot, hoogleraar Financiële Markten aan de Universiteit van Amsterdam, en de CDA-Europarlementariër mr. ing. Wim van de Camp. Het auditorium van de DSF aan de Amsterdamse Zuidas bood een passend decor voor deze verhandelingen over de Europese financiële crisis.

De kiem van de huidige crisis

De heer Lubbers stond aan het begin van zijn inleiding stil bij het echec van “Zwarte Maandag” op 30 september 1991, toen Nederland voorzitter van de EU was. Aan de vooravond van de vaststelling van het Verdrag van Maastricht sneuvelde voorstellen die de heer Lubbers destijds samen met Jacques Delors, de toenmalige voorzitter van de Europese Commissie, had gedaan voor een vergaande Europese integratie en een communautair Europa. Die voorstellen stuitte echter op weerstand bij Duitsland en Frankrijk en haalden het onverwachts niet, waardoor de convergentiecriteria voor toetreding tot de euro onvoldoende uitgewerkt waren in het Verdrag van Maastricht. Later, in 1997, in het Verdrag van Amsterdam, is dit hersteld. De onvolkomenheden van het Verdrag van Maastricht zijn destijds ook vastgelegd in het Stabiliteits- en Groeipact (SGP). In zijn inleiding noemt de heer Lubbers de totstandkoming van het SGP “een giftige vrucht”, zoals ondermeer gebleken uit de flexibele interpretatie van de SGP -criteria door Duitsland en Frankrijk begin deze eeuw.

Het casinokapitalisme

Dit tekort aan monetair gezag en financiële discipline in Europa is volgens de heer Lubbers sinds de bankencrisis van 2008 extra merkbaar, omdat aan de andere kant van de oceaan het “casinokapitalisme” steeds meer aan belang won. De band tussen kredietnemer en kredietgever, die zo lang kenmerkend was voor het Rijnlandse bancaire systeem, werd in belangrijke mate doorgesneden en verdrongen door financiële innovaties uit de Anglo-Amerikaanse wereld. De heer Lubbers beschouwt het casinokapitalisme dan ook als het kernprobleem van de huidige wereldeconomie. Hij vroeg vooral aandacht voor de voorstellen van de Financial Stability Board voor het beperken en het reguleren van het casinokapitalisme. Hij hield een pleidooi voor een “Green Growth Deal”. Het verduurzamen van de economische groei tegen de achtergrond van uitputting van grondstoffen en hulpbronnen, vormt inderdaad een van de grootste uitdagingen voor de komende decennia.

Euro-obligaties

De heer Lubbers herhaalde zijn eerdere pleidooi om te komen tot uitgifte van euro-obligaties maar dan wel gekoppeld aan strikte financiële voorwaarden, waarbij zelfs een “ondercuratstelling” van landen als ultieme remedie niet moet worden uitgesloten. Deze suggestie van de heer Lubbers kwam hem op stevige kritiek van de heer Boot te staan (zie hierna). Veel zal echter afhangen van de nadere uitwerking. Wel gaat van het voorstel van de heer Lubbers het signaal uit dat Europa bereid is daadwerkelijk in de bres te springen als de nood aan de man is, maar ook het signaal dat zij die de zaak op hun beloop laten op de blaren moeten zitten. In de ogen van de heer Lubbers vereist Europese samenwerking solidariteit en verantwoordelijkheid, maar dit dient duidelijk verbonden te zijn met discipline.

Probeer Griekenland te isoleren

Arnoud Boot, hoogleraar Financiële Markten aan de Universiteit van Amsterdam, plaatste in zijn coreferaat een aantal kanttekeningen bij het betoog van de heer Lubbers. Een vergaande monetaire integratie is in de optiek van de heer Boot alleen mogelijk nadat een fiscale integratie en de daarbij behorende democratische legitimatie heeft plaatsgevonden. De heer Boot is van oordeel dat euro-obligaties alleen geïntroduceerd kunnen worden als Europa een volledige fiscale en monetaire unie is met democratische legitimatie. In de discussie met de zaal werd er op gewezen dat het opkopen van staatsobligaties door de ECB in principe een verkapte vorm van euro-obligaties is. Deze ingreep van de ECB – hoewel terecht volgens zowel de heer Boot als de heer Lubbers - past echter niet binnen haar mandaat. De heer Boot ziet meer heil in het isoleren van het Griekse probleem en is van oordeel dat de Spaanse en Italiaanse problemen van een andere orde zijn. Hij constateerde dat het hier vooral liquiditeitsproblemen betroffen, wat met een noodfonds of een interventie van het IMF in zijn ogen was op te lossen. Interessant was zijn constatering dat recentelijk de Credit Default Swaps (CDS) op Spanje goedkoper zijn dan in het begin van het jaar. Consensus was er tussen de heer Boot en de heer Lubbers over het gegeven dat de ECB in de huidige crisis zijn rol als crisismanager goed vervult en dat van politici nu eindelijk het benodigde leiderschap verwacht mag worden in de aanpak van de financiële crisis.

Een stap voor stap benadering

Wim van de Camp, delegatieleider van het CDA in het Europees Parlement, pakte de handschoen op door in zijn coreferaat oplossingen aan te geven voor de financiële crisis langs de lijnen van solidariteit en discipline. Hij kwam met tien urgentiepunten om de Europese financiële crisis aan te pakken. Opvallend was het pleidooi van de heer Van de Camp voor schuldreductie van Griekenland en een “stap voor stap” benadering. Hij was van oordeel dat een benadering, zoals die ondermeer door de Duitse bondskanselier Angela Merkel is gekozen, meer kans van slagen heeft dan de grootse hervormingen die zijn voorgesteld door de Belgische oud-minister-president

en huidige voorman van de Liberalen in het Europees Parlement, Guy Verhofstadt. Deze zoekt oplossingen in een federaal Europa en slaat daarmee veel politieke, democratische en economisch-financiële tussenstappen over. De politieke haalbaarheid is nu eenmaal een belangrijke randvoorwaarde in het herstellen van het vertrouwen in Europa en de eurozone.

Na de inleiding van Ruud Lubbers en de coreferaten van Arnoud Boot en Wim van de Camp vond een geanimeerde discussie met de zaal plaats onder leiding van Berend Kamphuis, waarnemend voorzitter van het bestuur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Toehoorders stelden vragen over de democratische legitimiteit van de beslissingen, die in Brussel genomen worden. Zo bestaat het idee om landen het stemrecht in de Raad tijdelijk te ontnemen, wanneer ze in gebreken blijven. De heer Boot riep op om de bevolking meer mee te nemen en hen niet alleen voor voldongen feiten te plaatsen. Ook werd vanuit de zaal de casus opgeworpen om Griekenland uit de euro te zetten en zelf zijn problemen te laten oplossen. Het hele panel was het er over eens dat dit geen oplossing is, voor zowel Griekenland als Europa. Ook vanuit de zaal werd de roep om leiderschap in Europa nadrukkelijk benadrukt. De heer Lubbers en de heer Van de Camp onderschreven dit, maar waarschuwden voor het krachtenveld van 27 lidstaten waar de Europese besluitvorming mee te maken heeft. De vragenronde werd afgesloten met een uitvoerige discussie, met veel interactie tussen zaal en panel, over de normen en waarden die het Rijnlands model vertegenwoordigen.

Teruggekeken kan worden op een buitengewoon actueel politiek debat. De dank gaat uit naar de sprekers op het symposium, Ruud Lubbers, Arnoud Boot en Wim van de Camp, tevens naar Paul van Seters voor assistentie bij de speech van de heer Lubbers en Hubert Beusmans en Maaike Kamps voor de hulp bij het redigeren van de teksten. Dank gaat ook uit naar de Duisenberg School of Finance voor de verleende gastvrijheid. Met het bundelen van deze lezingen en de discussie hoopt het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA de discussie over dit belangrijke onderwerp verder te verdiepen.

Lezing Ruud Lubbers: Het gevecht met het “Casinokapitalisme”

De “Zwarte Maandag” van 30 september 1991 ligt alweer meer dan twintig jaar achter ons. Toen sneefden Hans van den Broek, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, en Piet Dankert, zijn staatssecretaris voor Europese Zaken bij de Nederlandse voorstellen om tot een “communauxitaire” Europese Unie (EU) te komen. Wim Kok was op dat moment vicepremier en minister van Financiën. Deze voorstellen werden destijds gesteund door de Europese Volkspartij (EVP) en door bondskanselier Helmut Kohl. De Nederlandse voorstellen werden door velen, waaronder ikzelf en Commissievoorzitter Jacques Delors, beschouwd als het sluitstuk van het te boven komen van de eurosclerose, waarvoor ik mij vanaf eind 1982 had ingezet. Na de interne markt zou er nu de ene munt volgen en democratische Europese besluitvorming gebaseerd op wat heette “een communauxitair Europa”.

Ondanks de waarschuwing van onze toenmalige Permanente Vertegenwoordiger bij de EU Peter Nieman dat dit plan het in de Algemene Raad, bij de ministers van Buitenlandse Zaken, niet zou halen omdat Hans Dietrich Genscher (Duitsland) en Roland Dumas (Frankrijk) daartegen gemene zaak zouden maken, en ondanks het feit dat Ernst Hirsch Ballin, de toenmalige minister van Justitie, zijn bedenkingen ten aanzien van “communauxitarisering” van de nationale constituties rakende zaken in de Nederlandse ministerraad uitsprak, ging Nederland voluit voor deze aanpak.

Na “Zwarte Maandag” deed Helmut Kohl, die dus ten gerieve van zijn prioriteit “Marianne” (Frankrijk), de Europese Centrale Bank (ECB) en het communauxitair Europa op “Zwarte Maandag” had laten vallen, een beroep op mij om toch de ene munt door te zetten, toch Maastricht tot een succes te maken. Vervolgens werd in Maastricht uitgebreid gesproken over het fed-woord – wat betekent precies een federaal Europa? – en over de opt-out, de mogelijkheid voor lidstaten om nog buiten bepaalde Europese afspraken te blijven. Ik zal u niet vermoeien met passerelles en de mogelijkheid met een deel van de EU-lidstaten sneller voort te gaan; dat heette toentertijd “l’Europe à deux vitesses”.

De euro

In Maastricht werd overeenstemming bereikt over convergentiecriteria, de voorwaarden voor deelname aan de euro en over het tijdpad. Dit was een coproductie van de Commissie, de ministers van Financiën en de Presidenten van de nationale centrale banken. Deze criteria speelden hun beoogde disciplinerende rol de eerste vijf jaar (1991-1996). In die jaren kwam het ook tot de “euro” als de naam voor de ene munt en tot de ECB met Wim Duisenberg als eerste President. Bij de uitgifte van de euro als “gemeenschappelijke munt” bleek overigens dat, anders dan in 1991 ten tijde

van Maastricht werd verwacht, de euromunten per lidstaat verschillend waren. Een zijde bleef nationaal. Zo “verloor” onze eigen Koningin, anders dan waartoe zij zich in Maastricht bereid had verklaard, niet “haar hoofd op de munt”.

Politiek gesproken werd het Europese landschap in de eerste helft van de negentiger jaren van de vorige eeuw gekenmerkt door: (i) een zwakke Commissie(-voorzitter), dat bleek in 1994 de uitdrukkelijke wens van Helmut Kohl, die zichzelf als mister Europe zag maar uiteindelijk ten onder ging aan een partijfinancieringschandaal; (ii) een EU die prioriteit gaf aan uitbreiding in plaats van verdieping. Simpel gezegd, Frans Andriessen (oud-politiek leider van de KVP, oud-minister van Financiën en oud-vicevoorzitter van de Europese Commissie) verloor, Helmut Kohl won. Daarbij speelde de ambitie van de uitbreiding oostwaarts “hand in hand” met de NAVO een grote rol.

De opvolger van Maastricht werd in 1997 het Stabiteits- en Groeipact. Dat bleek echter in zijn totstandkoming een giftige vrucht. Was het echt disciplinerend bedoeld of eigenlijk om ruimte te verschaffen aan Europese lidstaten, Duitsland en Frankrijk voorop? In ieder geval herinner ik mij uit die jaren niet een zich krachtig uitsprekende President van de ECB (Wim Duisenberg dus). Wel herinner ik mij de toelating van Griekenland dat voor mij—maar ik was inmiddels een “have been”—niet aan de convergentiecriteria voldeed.

Kort gezegd, de ECB groeide niet in de rol van monetaire autoriteit, vergelijkbaar met de rol die Presidenten van nationale centrale banken pleegden en plegen te spelen—daargelaten kleine verschillen in de taakverdeling tussen ministers van Financiën en Presidenten van centrale banken. Zo ontstond een tekort aan gezag en financiële discipline.

Het casinokapitalisme

Intussen was er wel veel beraad en overleg over hoe om te gaan met de steeds grotere impact van de financiële innovaties zoals die in de Anglo-Amerikaanse wereld waren uitgedokterd. Ik heb het dan over “mortgage-backed securities”, “collateralized debt obligations”, “credit default swaps” en ander vormen van securitisering. Deze innovaties hadden als gemeenschappelijk kenmerk dat de band tussen kredietgever en kredietnemer werd doorgesneden. Het leidde tot een nieuwe vorm van bankieren, inclusief een explosie van “shadow banking”. Sommigen gingen dit “casinokapitalisme” noemen; de bancaire/financiële wereld vond het prachtig en beschouwde dit als (een nieuwe wijze van) welvaart creëren.

Over dit alles boog zich de Bank for International Settlements (BIS), gevestigd in Basel. Zo kwam het tot Basel I en Basel II. De nieuwe wijze van bankieren was eigenlijk al ten tijde van Maastricht begonnen, maar kreeg/nam ruim baan vooral daarna.

Meer en meer zelfs, zodat Basel I en II steeds te weinig en te laat aan governance realiseerden. Pas op 15 september 2008, met de val van Lehman Brothers, werd de ramp in volle omvang zichtbaar. Dan zijn wij inmiddels alweer ruim tien jaar na het (verhullende) Stabiliteitspact en zeventien jaar na “Zwarte Maandag”. Terugkijkend op de financiële innovaties in en vanuit de Angelsaksische wereld die sommigen, ook vele hooggeleerde economen, als welvaartcreërend beschouwden, terwijl anderen het “casinokapitalisme” noemden, weten wij sinds 2008 dat excessieve “greed” herkenbaar werd in een rampzalige bonussencultuur. Het bankwezen derailde. Belastingbetalers en van de overheid afhankelijke burgers kregen en krijgen via de ministers van Financiën de rekening gepresenteerd. Het publiek verloor alle respect voor de financiële sector.

Wij zijn nu weer drie jaar verder. Het schrijnende tekort aan monetaire governance is zichtbaar geworden aan beide zijden van de Atlantische Oceaan. En in Basel wordt er doorgepraat en gewerkt aan Basel III. Ondertussen heeft het casinokapitalisme zijn verwoestende werk gedaan. Het tekort aan budgettaire discipline in eurolanden — sinds het ambigue Stabiliteitspact een serieus probleem — wordt als het ware een klein probleem in vergelijking met de orkaan die de bancaire wereld treft. “IJsland” wordt een veelzeggend schandaal maar ook in Nederland schudt de financiële sector op zijn grondvesten. Het bankwezen lijdt astronomische verliezen, overheden moeten bijspringen, het eigen vermogen bij banken blijkt te klein, enz. Wat te doen?

Het wereldwijde en Europese antwoord

Hoewel nu de aandacht geheel uitgaat naar euroland en de euro, wil ik allereerst de urgente noodzaak markeren consequenties te trekken uit de aanbevelingen die de Financial Stability Board, onder leiding dus nog van Mario Draghi, zal doen aan de G20-top in Cannes onder voorzitterschap van de Franse president Nicolas Sarkozy, 3-4 november a.s. Dat gaat dus om:

- Het “temmen”/reguleren/beperken van het casinokapitalisme. Daarbij valt het op dat de VS daadwerkelijk althans tot enige regulering heeft besloten; de EU vrij passief is; Basel alleen pleit voor hogere bankbuffers; en de Aziatische economieën resp. de BRICS-landen dit een probleem van het Noorden/de OESO/de “gerijpte” economieën vinden.
- De renovatie/modernisering van het IMF, zowel voor wat betreft de machtsverhouding/stemverhoudingen met name in het licht van de positie van China en de overige BRICS-landen als voor wat betreft de rol van de mondiale reservemunt. Bij dit laatste lijkt het belangrijk dat na eerst het pond en toen de dollar nu niet de euro of de yuan opvolger wordt, maar een door het IMF gewaarborgd mandje van Special Drawing Rights. Uiteraard is/moet er samenhang zijn tussen deze twee dimensies van een “nieuw” IMF.
- Naast het “temmen” van het casinokapitalisme en het nieuwe IMF in de twee genoemde dimensies is er de noodzaak van “Green Growth”, zoals onlangs ook

door de OESO bepleit. Daar hoort bij een bijzondere rol voor de Wereldbank—een Wereldbank die in samenwerking met de OESO- en BRICS-landen niet alleen groei in het algemeen maar groene groei bevordert.

In deze optiek zou het wellicht niet alleen moeten gaan om mondiale financiële stabiliteit en de G20, maar om een nieuw Bretton Woods dat ruimte geeft zowel aan de BRICS-landen als aan Green Growth. Dit zou overigens passen in het vervolg op Kyoto uit 1997, het klimaatverdrag dat zich uitsprak voor “common but differentiated responsibilities”. Het gaat dus niet alleen om Cannes, de G20 en de Financial Stability Board, maar ook om Rio +20 met zijn institutionele (hoe verder met UNEP, met de World Business Council for Sustainable Development en met de UN Commission on Sustainable Development) en inhoudelijke (Green Growth, Climate Change en Biodiversity) agenda.

Naast deze wereldwijde agenda inzake financiële stabiliteit aan de ene kant en (groene) groei en werkgelegenheid aan de andere, is er de noodzaak in de Europese Unie en in de eurozone orde op zaken te stellen. Hiermee is een goed begin gemaakt door de oprichting, in juni 2010, van de European Financial Stability Facility (EFSF), het noodfonds. Het ging in feite om een solidariteitsinitiatief in twee fasen: eerst het noodfonds, daarna, vanaf juni 2013, het European Stability Mechanism (ESM), het permanente fonds. Het was ook een “governance-initiatief” waar de trojka van IMF, ECB en Europese Commissie belast werd (a) met het definiëren van welk stringent financieel beleid in de geholpen/te helpen landen geboden is en (b) met het toezicht op naleving van de gemaakte stringente afspraken. Dit is de fase waar wij nu middenin zitten. Na de besluitvorming van 21 juli gaat de aandacht vooral uit naar Griekenland om te bezien of een (volgende) steun-tranche vrijgegeven kan worden. Ierland en Portugal zijn de andere/volgende in deze aanpak. Daarna wellicht Italië en Spanje. Tegelijk is er de discussie over de omvang van het noodfonds.

Dat brengt mij vanzelf bij de ECB, omdat 2011 het jaar werd waarin de ECB—overigens zonder expliciet mandaat—obligaties van zwakkere eurolanden ging kopen in een poging de rente waartegen zij moesten (in)lenen, te drukken. Dat riep weer als haast vanzelf de vraag op of niet beter doorgepaktd kon worden naar een echte Europese Economische Regering, met voorzitter Herman van Rompuy in de governance stoel (zoals op 15 augustus voorgesteld door Angela Merkel en Nicolas Sarkozy), met wellicht—zoals een paar weken geleden door Nederland voorgesteld—een aparte Eurocommissaris voor begrotingstoezicht. En daarnaast een ECB dat euro-obligaties zou mogen uitgeven en de benutting daarvan door lidstaten zou mogen koppelen aan stringente financiële voorwaarden, af te spreken en te bewaken land per land.

Ik maakte daarbij eerder publiekelijk het onderscheid tussen enerzijds “ondercuratelestelling”, waarbij van die landen het staatsbezit verpand of zelfs tijdelijk overgedra-

gen zou mogen worden (ook om het mogelijk te maken zulk staatsbezit met behulp van de EIB en private partners profijtelijk uit te baten). En anderzijds een lichtere vorm van door de ECB afgedwongen financiële discipline door middel van overeenkomsten met minder ontregelde eurolanden; overeenkomsten waarin opgenomen wordt welke discipline deze landen leveren in ruil voor euro-obligaties.

Conclusie

Tot zover de reflecties in oktober 2011 van diegene die, nu twintig jaar geleden, Maastricht voorzat, die sindsdien gezien heeft dat het wel tot een ECB en een Stabi- teitspact kwam, maar niet tot een geloofwaardige governance van de eurozone. Dat is nu dus hoog tijd. Die gezien heeft hoe financiële innovaties tot casinokapitalisme en excessieve “greed” met een bonussencultuur hebben geleid. Die ervan overtuigd is dat het IMF op een nieuwe leest moet worden geschoeid.

Graag zou ik met u spreken over deraillering van de financiële wereld in ruimere zin. Ik denk dan aan het pensioenstelsel en de daar opgetreden modernisering en vraag me af óf die ons werkelijk verder gebracht hebben; en aan het beschermen van verzekeringsreserves tegen de verleidingen van de financiële innovaties. Voor dat alles ontbreekt mij echter de tijd. Ik maak echter nog één uitzondering.

Het is belangrijk dat banken hun eigen vermogen, hun buffers, versterken. Daar drin- gen Basel en de financiële autoriteiten terecht op aan. De vraag is echter of daardoor de financiële instellingen de normale kredietverlening soms niet zo duur maken dat zij de reële economie als het ware “wurgten”. Dat gaat dus niet alleen om het risico van te felle overheidsbezuinigingen, maar ook om het door het bankwezen als te ris- kant kwalificeren van bepaalde bedrijven en sectoren in de economie. Zo zien wij een dolgedraaide financiële sector heen en weer geslingerd tussen de noodzaak liquidi- teit – en die is sowieso enorm – rendabel te maken en tijdelijke stroppen te vermij- den of deze te compenseren met excessieve boete-rentes en fees. Na de deraillering van het financiële stelsel moet bij het herstel van noodzakelijke (eigen vermogen) buffers niet toegegeven worden aan deze “wurging” in de reële economie. Net zoals enkele jaren geleden bij de kredietcrisis terecht bedrijven erdoorheen geholpen wer- den door WW-regelingen genereus toe te passen, zo is er nu de noodzaak sectoren/ bedrijven te voorzien van toereikende kredieten en garanties. Laten wij het kind (de reële economie) niet met het badwater (de financiële sector) weggoien.

Tot zover de eurogeschiedenis en de uitdaging van een toekomstgerichte groene economie en werkgelegenheid.

Coreferaat Arnoud Boot

Ik geef vaak lezingen voor politieke partijen. Voor het CDA heb ik dit nog nooit gedaan, dus dat is natuurlijk een ongekend genoegen. En het is een dubbel genoegen om enkele opmerkingen te mogen plaatsen bij het referaat van Ruud Lubbers. De heer Lubbers heeft heel veel onderwerpen aangereikt. Veel van wat de heer Lubbers heeft gezegd deel ik dus ik beperk mij tot enkele commentaarpunten.

Democratische legitimering

Mijn eerste punt is dat we vandaag de dag echt de vraag moeten stellen waar de democratische legitimatie zit van allerlei besluitvorming. In het betoog van de heer Lubbers kwam de kiezer geen enkele keer voor. En ik noem dit niet als kritiek op het verleden, want dit was een andere periode. In het verleden zijn er een aantal stappen gezet, waar politici terecht boven hun bevolking, misschien zelfs boven populistische instincten uitstegen om daarmee invulling te geven aan de vormgeving van Europa. We hebben veel voorbeelden in het verleden gezien waar beslissingen zijn genomen, die ons bepaald geen windeieren hebben gelegd. Dus het is eerder een kwalificatie naar de toekomst dan een veroordeling van het verleden. Mijn opmerking slaat op de suggestie van de heer Lubbers om landen, die niet aan regels voldoen voor een groot deel te onteigenen of in ieder geval bezittingen te onttrekken aan de nationale bevoegdheden. Ik kom dit vaak tegen in voorstellen met betrekking tot een houdbaar stabiliteitspact en een geloofwaardig mechanisme, waarmee je landen tot de orde roept. Dit neemt niet weg dat het mij tegen de borst stuit als politici zeggen dat stemrecht een land wordt ontnomen. Ik kan me dat gewoon niet voorstellen uit het perspectief van democratische legitimatie. En juist in het huidige tijdsbeeld is democratische legitimatie voor een adequate maatschappelijke acceptatie steeds belangrijker. Ik deel wat de heer Lubbers naar voren heeft gebracht over de 'footlooseheid' van de financiële sector. De financiële sector die een sector werd voor zichzelf en niet meer zorgde voor een betere allocatie in de reële economie en de economie als geheel. Diezelfde footlooseheid echter karakteriseert eveneens de maatschappij. Vandaar dat ik hecht aan een democratische legitimatie.

De problemen in de euro

De heer Lubbers sprak over eurobonds. Als wij in Europa geen houdbare oplossing vinden, dan rennen we van crisis naar crisis en dan is het heel waarschijnlijk dat we inderdaad in een scenario terecht komen met eurobonds. Nu is een eurobond een beetje een gevaarlijk woord, omdat er verschillende interpretaties aan gegeven worden maar een echte eurobond is hoofdelijke aansprakelijkheid voor elkaar. Als we de huidige crisis niet goed tackelen komen we dus automatisch terecht in een soort eurobond zonder democratische legitimatie. Erger nog, dat betekent dat we dat dan doen zonder na te denken over wat een effectief governancemechanisme is. Er zijn andere oplossingen. En mijn oplossing is een effectief mechanisme om het zaakje in

de hand te houden en om tijdig te kunnen ingrijpen. En tijdig ingrijpen zal heel belangrijk zijn. Als je niet tijdig ingrijpt dan kun je een land niet meer bijsturen en dan krijg je onoverzichtelijke situaties zoals we nu hebben. Een eurobond zie ik als onomkeerbaar en aangezien het onomkeerbaar is kun je de landen niet meer in de hand houden en zullen ze de problemen leggen bij andere landen. Het is ook niet nodig want vanuit het oogpunt van democratische legitimatie is het veel mooier, als we die keuze naar de toekomst kunnen verschuiven als onderdeel van een eventuele keuze van de kiezer – ergens in de toekomst – om voor een gemeenschappelijke financiering in een fiscale Europese Economische Unie te gaan.

Griekenland

Uiteraard moeten wij er in slagen om het probleem Griekenland op te lossen. Het is vooral een probleem, omdat ze geen legitieme overheid heeft die controle heeft over het land. Dus Griekenland is volstrekt anders dan elke andere eurolidstaat. Ook qua solvabiliteit is de situatie van Griekenland een onvoorstelbaar groot probleem. Dus moeten we het probleem Griekenland isoleren. Daar moeten we een mooie oplossing voor vinden. Het laatste wat we moeten doen is ze zomaar uit de euro zetten. We hebben heel veel te winnen als we er in slagen Griekenland in de vaart der volkeren mee te krijgen op een redelijk verantwoorde manier. Het gaat natuurlijk wat geld kosten, maar het is een essentieel deel van Europa. Als Griekenland de euro uitvalt zijn de gevolgen onacceptabel. Ik geloof niet dat Europese regeringsleiders een volledig plan kunnen maken om dat ordelijk te laten verlopen. Dus dat wordt een chaos.

Italië en Spanje

Qua andere landen en dan heb ik het met name over Italië en Spanje, daar zouden we vertrouwen moeten hebben dat hun problemen hoogstens liquiditeitsproblemen zijn die met duidelijke economische maatregelen kunnen worden overwonnen. Deze landen kunnen zich versterken. We horen nooit een positief verhaal over Spanje, maar de Credit Default Swap (CDS) op Spanje stond recentelijk lager dan die in het begin van het jaar was. Dus de markt kijkt op dit moment positiever aan tegen Spanje dan het begin van dit jaar. Maar dat zal op en neer gaan. Belangrijker is dat Spanje bereid is, en ook acties neemt, om orde op zaken te stellen. Italië en Spanje zijn landen die op zichzelf in de positie zijn om orde op zaken te kunnen stellen. Daar zullen ze wel rugdekking voor nodig hebben. Die rugdekking bestaat onder andere uit bijvoorbeeld een groter noodfonds met ook een expliciete rol van het IMF.

Valutareserve

Daarbij moeten we ons realiseren dat andere landen buiten Europa grote belangen hebben bij de stabiliteit van Europa en een grote valutareserve hebben. En die buitenlandse valuta die moeten – als economische wetmatigheid – terug naar de gebieden waar die valuta vandaan komen. Neem het voorbeeld van Japan in de jaren tachtig. Er is maar één ding dat je met die dollars van Japan toen kon doen: terug

brengen naar het land dat je bij de kapitaalexport verslagen hebt, Amerika dus. Er is geen keus, dat is macro-economie. Omdat daardoor een real-estate boom in de Verenigde Staten werd veroorzaakt, betekent dit dat in principe Japan 'het geld weer kwijt raakt'. Ze hebben het geld gewoon terug gegeven of eufemistisch gezegd 'ze hadden golfbanen gekocht tegen prijzen vijf keer te hoog'. Op dit moment zit China in dezelfde situatie, want de Chinese munt gaat appreciëren en dat betekent dat ze op grond daarvan al verliezen op buitenlandse valuta. Bovendien wat denkt u dat ze voor rente krijgen op Amerikaans schatkistpapier, want ze zijn zo verstandig geweest om geen Amerikaanse real estate te kopen. Ze krijgen op dit moment een rente dichtbij nul. Dus het geld gaat terug naar de landen die je verslagen hebt. En de enige manier macro-economisch om dat verlies te beperken is om te zorgen dat je concurrenten gaan groeien. Macro-economisch heb je er dus een belang bij dat je concurrenten groeien. Dit is precies het tegenovergestelde van het micro-economische denken met als uitgangspunt 'indien ik mijn concurrent versla is dat goed voor mij'. Als we er in slagen landen als Spanje en Italië uit de wind te houden en hen de gelegenheid geven orde op zaken te stellen, dan is daar veel mee te winnen. Overigens zullen deze landen zelf orde op zaken willen stellen. Het zijn immers trotse landen, die het niet leuk vinden om aan de reddingsboei van Europa te hangen. Hoe in de toekomst om te gaan met de euro en de spelregels die daar bij horen? Nu is het moment om dat af te spreken. Daarin steun ik het huidige kabinet, die een heel duidelijk verscherpt stabiliteitspact wil afspreken.

Een nieuw stabiliteitspact

Nederland zou moeten kapitaliseren op haar ijzersterke positie en zorgen dat er een ijzersterk stabiliteitspact komt. Immers hier geldt het adagium: wie betaalt, bepaalt. Maar we moeten dit nu afspreken voor de toekomst. Want op dit moment is bijna elk land in overtreding. Dus het nieuwe stabiliteitspact kan pas gaan werken op het moment dat iedereen weer binnen de spelregels is maar dat moet je nu in elkaar zetten. Daarbij moeten we een aantal ontbrekende elementen toevoegen met name over kapitaalstromen en het bancaire systeem. Ook moeten de procedures veel meer vorm krijgen om te voorkomen dat landen zich er niet aanhouden. Het in elkaar zetten van interventiemechanismen, hoe je landen tot de orde roept daar zit dus de echte clou. En dat zal in een onvoorstelbaar vroegtijdig stadium moeten gebeuren want dan is de politieke pijn in het land, wat je tot de orde roept, relatief beperkt. En om maar als een consultant te praten: wat is het dashboard wat je nodig hebt? Met rode, oranje, groene lampjes om landen tijdig tot de orde te kunnen roepen.

De rol van de ECB

Ik heb daarbij minder verwachtingen dan de heer Lubbers van de ECB, omdat we in een muntunie leven met grote nationale soevereiniteit. Dat is dus een andere muntunie dan in Washington, waar de nationale begroting een omvang van 24% BBP heeft en dus materieel belasting heft. Hier hebben we geen Europese fiscale

autoriteit. Europa heeft een budget van 1% van het Europese inkomen. Dat betekent dus automatisch dat er weinig macht bij Europa ligt. De enige manier om de ECB een rol te geven zoals je die in VS aantreft is als je er in slaagt Europa een centrale autoriteit te geven die macht en het geld heeft. En ik kan u zeggen dat dit buitengewoon ingewikkeld is, want zijn we bereid een dermate groot budget via Brussel te laten lopen, en dus (fiscale) autonomie op te geven?

De rol van onderzoek

In mijn vakgebied, financiële markten en banken, heb ik gewerkt aan de grote spaarbankcrisis in de Verenigde Staten eind jaren tachtig en de Zweedse financiële crisis begin jaren negentig. Ik werd destijds uit Amerika ingevlogen om daaraan te werken en te adviseren. Opvallend was dat er na 1995 maatschappelijk geen enkele behoefte meer was aan al het onderzoek over hoe financiële systemen stabiel te krijgen zijn. Want dat banken instabiel werden en daarmee ook de rest van de economie ondermijnen daar sloot men de ogen voor. Helaas de bancaire sector leidt aan kuddegedrag. De druk van financiële markten, en de druk van elkaar om mee te doen aan de laatste hype is bijna onweerstaanbaar. En met het snel risico nemen dat mogelijk is door moderne financiële innovaties (en die markten) is dit steeds erger geworden. Een nieuwe inrichting van het financiële systeem is dus nodig. Maar hoe? En hier is onderzoek voor nodig. U weet dat de waardevrijheid van dat wetenschap niet 100% is dus als er maatschappelijk geen behoefte aan is dan verdwijnt het onderzoek. Dus wat gebeurde er toen de financiële crisis losbarstte? Iedereen opende zijn lades om het oude onderzoek weer tevoorschijn te halen.

Tot slot, ter illustratie van hoe het maatschappelijke krachtenveld op gespannen voet staat met wat goed is voor de maatschappij. Toen de governor van de Bank of England midden jaren negentig een rapport kreeg over de gewenste hogere kapitalisatie van het bankwezen, schreef hij daar op 'not convinced'. Gewoon, 'not convinced', geen argument, niets. Dat was het tijdsbeeld. De beleidsmakers en toezichhouders zaten allemaal in dezelfde hoek. Maar begin dit jaar toen de aandelenmarkt open was en banken aandelenkapitaal hadden kunnen aantrekken, wat was de reacties van de beleidsmakers op een aantal interventies van mij dat de banken hun kapitaal moesten versterken? Hoe komt u op dit idee, mijnheer Boot? Het ministerie van Financiën kreeg van banken het tegenovergestelde signaal. En zo zie je hoe beleidsmakers zich telkens door de sector zelf op het verkeerde been laten zetten. In tijden dat iets kan worden ze weg gelobbyd, in tijden dat we klem zitten is het moeilijk kapitaal aan te trekken. Het maatschappelijk krachtenveld helpt dus vaak niet. Op dat punt ben ik het heel erg met Ruud Lubbers eens en hebben we zaken op hun beloop gelaten. De consequentie daarvan ondervinden we vandaag de dag. Banken kunnen op dit moment geen kapitaal aantrekken. Dus we zitten inmiddels in een onvoorstelbaar ingewikkelde situatie met banken in de problemen,

DE EUROPESE FINANCIËLE CRISIS: HOE HERSTELLEN WE VERTROUWEN?

en overheden in de problemen die hun banken steeds moeilijker kunnen helpen.
Dus de komende maanden worden hoe dan ook hele spannende maanden.

Coreferaat Wim van de Camp

Het is een eer om in het gezelschap van mijn beide opponenten een uiteenzetting te geven over de financiële crisis. Ik ben het eens met de ondertoon in het verhaal van de heer Lubbers: We hebben een economie nodig die “Less greed and more sustainability” uitstraalt. Dus minder casinokapitalisme en meer gericht op duurzame groei. Dit is ook een heldere boodschap aan het Strategisch Beraad van het CDA.

Er zijn 10 punten van aandacht die ik met u wil delen. Ik heb in mijn hoedanigheid als Europarlementariër contact met veel verschillende spelers. Dit geeft mij een goed inzicht in hoe de situatie werkelijk is, ik kan u zeggen dat de crisis angstaanjagende vormen heeft aangenomen. De situatie in Europa is zeer urgent, we moeten nu handelen! Daarom wil ik met u 10 urgentiepunten delen waarvan ik denk dat deze op dit moment de belangrijkste zijn.

Sense of urgency

Ten eerste de “sense of urgency”, de noodzaak om nú snel te handelen. Veel hervormingsvoorstellen nemen nog veel te veel tijd in beslag. Het zou nu concreet moeten gaan over de begrotingen van 2011-2012. De zoektocht naar oplossingen voor de lange termijn en het vinden van tijd om acute problemen op te lossen zorgt voor te veel vertragingen. Voor ingrijpende hervormingsvoorstellen zoals bijvoorbeeld de taak en positie van de Europese Centrale Bank (ECB) zijn veelal verdragswijzigingen nodig, die (te) veel tijd vergen. Daar hebben we op dit moment geen tijd voor, we moeten dus nu handelen! Dit neemt niet weg dat we moeten blijven nadenken over de lange termijn en zorgen dat we sterker uit de crisis komen. De voorstellen van de heer Lubbers over een “Green Growth Deal” benadering zie ik als een uitstekend alternatief op de lange termijn om de Europese economie sterk en competitief te maken.

Hervorming overheidsfinanciën

Ten tweede, de primaire taak/opdracht is de hervorming van de overheidsfinanciën. Schuldreductie door schulden af te boeken (eufemistisch aangeduid als schuldherstructurering) kan daar mijns inziens ook bij horen. Wel zullen we hierbij de positie van de banken niet moeten onderschatten. Het afboeken van schulden bij landen heeft hoe dan ook gevolgen voor banken, in desbetreffende landen, maar ook in andere Europese landen. Herstructurering is een mogelijkheid, maar we moeten er voor waken dat we het probleem niet verleggen naar banken. Het is een bijzonder ingewikkelde situatie waarin goed moet worden nagedacht over de gevolgen van acties. Maar we zijn in een situatie beland dat landen niet meer kunnen functioneren vanwege de te grote schulden. Hier moeten we hoe dan ook snel iets aan doen. Groei is de enige weg uit de crisis. De staatsschulden drukken te zwaar op de natio-

nale begrotingen en leggen de kracht en wil om te investeren lam. Het terugdringen van de staatsschulden is dus een belangrijk doel. In de toekomst zullen we betere mechanismen moeten hebben om te voorkomen dat landen weer te hoge schulden verkrijgen. Voor nu kan ik niet meer dan concluderen dat draconische problemen draconische oplossingen vergen.

Stap voor stap

Ten derde, de “stap voor stap benadering” zoals bondskanselier Merkel, de Duitse minister van Financiën Schäuble en minister De Jager deze bepleiten, lijkt te werken bij Ierland, Spanje en Portugal. “Grootse” hervormingen zoals voorgesteld door de leider van de Liberalen in het Europees Parlement Guy Verhofstadt werken niet. Zijn fixatie op een federaal Europa is een te grote stap voorwaarts en überhaupt de vraag of dit een doel dient te zijn. We zullen hoe dan ook actie moeten ondernemen op gezamenlijk Europees niveau, maar ook in tijd van crisis moeten we wel de juiste maat houden. Voor grote stappen op Europees niveau is bovendien erg moeilijk politiek draagvlak te verkrijgen, het zal veel democratisch ongenoegen creëren. Op deze manier spelen we tegenstanders van Europa alleen maar in de kaart. Hebben we in het verleden niet geleerd dat reuzestappen de Europese integratie alleen maar in de weg staan? We dienen nu meer en sneller in te grijpen, maar meer dan stap voor stap is op dit moment simpelweg niet mogelijk en vanuit democratisch draagvlak ook niet wenselijk.

Economisch bestuur

Ten vierde, het economisch bestuur van de EU dient verbeterd en de totstandkoming hiervan dient met name versneld te worden. Mijn collega Corien Wortmann heeft als woordvoerder binnen het Europees Parlement goede stappen gezet in het proces naar een beter economisch bestuur. Er is dringend behoefte aan een betere aansturing op EU-niveau. Het lijkt er op dat iedereen het daarover eens is, maar de noodzakelijke beslissingen daartoe worden niet genomen, of gaan veel te langzaam. Het huidige bestuur van de EU voldoet dan ook niet. Er zijn te veel besliscentra: Raad, Europese Commissie, Europees Parlement, eurogroep (dit zijn de ministers van financiën van de Eurolanden) en de nationale parlementen. Bevoegdheden om snel te kunnen handelen zullen echt bij één enkele instantie moeten komen te liggen. Het Nederlandse kabinet heeft daartoe uitstekende voorstellen gedaan. Huidige beslissingsprocessen doen de Europese besluitvorming niet functioneren, markten straffen dit genadeloos af! Een Europees economisch bestuur dient geworteld te zijn in eerder genoemde instellingen, maar moet handen en voeten hebben in de vorm van duidelijke bevoegdheden.

Verdrag van Lissabon

Ten vijfde, het Europese bestuur zoals dat in het recent inwerking getreden Verdrag van Lissabon is vormgegeven is niet meer adequaat gebleken voor het management

van de huidige crisis. Zie hoe de urgente 21 juli besluiten van de Raad op dit moment (6 oktober 2011) nog steeds niet zijn geratificeerd. Een beslissing nemen met de 27 Europese lidstaten en daarnaast de eurolanden duurt veel te lang en bemoeilijkt bovendien het vinden van oplossingen vanwege de vele belangen. Verdragswijzigingen kosten weliswaar veel tijd, maar zijn voor het functioneren van Europa op de langere termijn onvermijdbaar. Automatische sancties en de omgekeerde gekwalificeerde stemprocedure zijn stappen in de goede richting en geven de EU slagkracht. De veranderende politieke, sociale, economische en financiële realiteit vereisen een constante aanpassing van het Verdrag zodat de EU goed blijft functioneren. De huidige crisis vereist een bespoediging van dit proces.

Grenzen aan bezuinigen

Ten zesde, ik spreek nu even als keynesiaanse econoom en dan zeg ik: er zijn grenzen aan het bezuinigen. De reële economie van Griekenland komt door de vele hervormingen veel te veel in het nauw. Het mag duidelijk zijn dat Griekenland veel hervormingen moet doorvoeren, maar de enige weg uit de crisis is groei zodat Griekenland zelf zijn schulden kan gaan afbetalen. Naast de hervormingen zullen we dus ook de Griekse economie moeten stimuleren. Laat bijvoorbeeld de EU gelden van structuur- en cohesiefondsen tijdelijk meer prioritair voor Griekenland inzetten om de economie daar te stimuleren. Dit is conform een eerder geopperd idee van professor Arnoud Boot om (a) het Griekse probleem te isoleren en (b) er een soort van Marshallplan voor op te zetten. De Griekse economie zal hoe dan ook weer moeten gaan groeien, anders kunnen ze nooit zelf de huidige problemen aanpakken.

Staatsschuld

Ten zevende, het centrale probleem van de EU blijft de staatsschuld die boven het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) percentage zit van 60% van het BNP (het Bruegel Institute noemt dit red bonds staatsschuld). Het zich houden aan deze eis is een belangrijk fundament voor de houdbaarheid van de euro. De betreffende individuele lidstaat met staatsschulden boven dit percentage dienen dit zo spoedig mogelijk zelf op te lossen. Economisch gezien dient de staatsschuld kleiner dan 60% BNP te zijn, dus niet per se nul.

Economische hervormingen

Ten achtste, economische hervormingen in alle lidstaten zijn noodzakelijk. Oplossingen voor het starre ontslagrecht in Nederland, te veel en te grote overheden als in Frankrijk en de vriendjespolitiek van Berlusconi in Italië dienen met meer spoed te worden uitgevoerd. Europese lidstaten moeten niet alleen hun huishoudboekje op orde krijgen, maar ook hun huishouden!

Noodfonds en euro-obligaties

Ten negende, pas nadat al deze stappen zijn genomen komen we eventueel toe aan een groter noodfonds of de uitgifte van euro-obligaties. Zonder ingrijpende reductie van de staatsschuld en zonder ingrijpende hervormingen zijn een groter noodfonds en/of de uitgifte van euro-obligaties een ordinaire herfinanciering van de staatsschuld. Het geeft bovendien een compleet verkeerd signaal aan de markten af, deze verkapte herfinanciering zal genadeloos worden afgestraft. Een dergelijke ordinaire geldboom lost dus niets op.

Overheidsinvesteringen

Ten slotte, de overheidsinvesteringen van de verschillende Europese landen zullen we meer op elkaar moeten afstemmen. Het is te gek dat we in elke lidstaat onderzoek doen naar bijvoorbeeld nano-technologie. We zullen onze agenda's en investeringsprogramma's op elkaar moeten afstemmen zodat we van elkaars investeringen kunnen profiteren en de EU als geheel een betere concurrentiepositie geven. De 27 lidstaten van de EU zullen hiertoe gezamenlijk over moeten gaan. Deze coördinatie op Europees niveau zal zo snel mogelijk plaats moeten vinden, want met het jaar verslechtert onze concurrentiepositie ten opzichte van bijvoorbeeld China en India.

Conclusie

Er ligt in het oplossen van de huidige crisis een grote rol voor Europa. Er zijn veel mensen die de oorzaken van de crisis juist aan Europa toeschrijven. Ik zou tegen hen willen zeggen dat Europa ons juist veel welvaart heeft gebracht en de crisis de verbondenheid en vervlochtenheid van de economieën pijnlijk bloot legt. We hebben bij het opstellen van de interne markt, het uitbreiden hiervan, de invoering van de euro en langzaam afbrokkelend democratisch draagvlak achterwege gelaten om hier een gezamenlijk Europees antwoord op te geven. Dat doen we nu, en we zijn door schade en schande wijzer geworden. Ik ben van mening dat we deze crisis als een kans moeten zien, om nu voor een lange tijd onze zaken goed te regelen. Niet via reuzestappen zonder democratische legitimiteit, maar stap voor stap onderbouwd met goede argumentatie met de blik op de lange termijn. Ten slotte wil ik nogmaals de urgentie benadrukken van het belang om nu te handelen! Door het opstellen van een ambitieuze agenda kan en zal Europa een weg uit de schulden crisis bieden. Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid naar toekomstige generaties.

Verslag discussie met de zaal

Griekenland

De heer Van Zanten: Is de verkeerde mentaliteit in Griekenland geen bodemloze put waarin we geen vertrouwen kunnen hebben en is destijds niet foutief gehandeld door Griekenland toe te laten tot de EU en de euro?

De heer Lubbers: Als mij destijds een oordeel gevraagd was had ik gezegd: Nee, Griekenland is er niet aan toe. Er moet eerst strengere financiële discipline zijn voor landen de euro binnen komen. Tweede opmerking: Het is van belang dat de euro in stand blijft. Daarbij gaat het niet alleen om de kosten, maar ook om de baten. Derde opmerking: u zei geen vertrouwen te hebben in die Grieken. Ik neem u mee naar Nederland in het jaar 1983. Toen moest ik met mijn kabinet een fors bezuinigingspakket doorvoeren. Het Binnenhof stond voortdurend vol demonstraties. De politie moest daarbij aan te pas komen. Ieder buitenland moet gezegd hebben: er is een groot volksprotest in Nederland en Lubbers krijgt het niet voor elkaar. Het is wel gelukt. Dus geloof ik niet dat als een regering ergens voor gaat dat ze niet heel veel kunnen bereiken. Ik schrijf Griekenland dus nog niet af.

De heer Boot: Aanvullend wil ik waarschuwen voor stereotypen, die we over die landen hebben. Er zijn ook rapporten en die dingen kun je altijd moeilijk beoordelen, waaruit blijkt dat de Grieken per jaar veel meer uren werken dan Nederlanders. Ten tweede, hulp in de vorm van een Marshallplan is niet zomaar geld over maken, want dan is dit inderdaad de bodemloze put waar u het over heeft. Het idee zou moeten zijn dat je met de hulp investeringen wilt doen en dat je daarmee helpt de structuur van het land te veranderen. Dat was ook het idee van Marshallplan. Dit neemt niet weg dat Griekenland veruit het meest complexe land is in de eurozone. Orde op zaken stellen in Griekenland is, daar heeft u zonder meer gelijk, veruit het grootste probleem.

De heer Van de Camp: Ik zou graag het onderscheid maken tussen het toetreden van Griekenland tot de EU en het toetreden van Griekenland tot de euro. Ik heb zelf het genoeg gehad in 2001 onder leiding van de onvolprezen Groningse hoogleraar Henk de Haan tegen toetreding van Griekenland tot de euro te mogen stemmen. Dit heeft niet veel geholpen. Maar ik wijs op een ander punt: de solidariteit binnen de eurogroep. In Nederland is het woord solidariteit erg uit. We hebben tien jaar lang een enorme economische groei met die euro meegemaakt. 70% van onze export gaat naar de eurolanden. Het begrip van solidariteit en dat je niet alleen maar de voordelen plukt en als christendemocraat meteen op de rem gaat staan. Daarbij nog een klein detail: het is thans in Griekenland een sociaal-democratische premier die mede christendemocratische fouten mag herstellen.

Democratische legitimatie

De heer Hoeksma: Zowel de heer Lubbers als de heer Boot hebben gesproken over de democratie of iets dat aan het financiële debat vooraf gaat. In die zin is het goed de aandacht te vestigen op het Verdrag van Lissabon dat van de EU geen staat heeft gemaakt maar wel een democratie en dat daardoor een begrip als soevereiniteit in een ander daglicht komt te staan. In die zin dat dit niet meer vastgeplakt is aan een land, maar dat het van toepassing is op zowel nationaal als op het Europees niveau. En dat biedt dus geen opening voor met name de legitimiteit waar de heer Boot zo scherp op wijst. Volstaat de huidige constructie van de EU dus wel in het bieden van de gewenste democratische legitimiteit?

De heer Boot: Alle kiezers in Nederland en andere landen zullen op het eind van de dag begrijpen, dat het oplossen van de huidige problemen niet gepaard kan gaan met referenda en volksraadplegingen. Dus de komende 4 tot 5 jaar orde op zaken stellen daar gaat mijn punt van democratische legitimatie over. Ik wil die democratische legitimatie plaatsen in het kader van de lange termijn vervolgstap, die we zetten met de eurozone. Wanneer je naar een federaal Europa gaat, dan gaat het over belastingheffing. Daar komt het op neer, anders is het een beetje naïef om over macht te praten. In hoeverre het Verdrag van Lissabon juist meer ruimte biedt om financiële problemen op te lossen kan ik niet beoordelen.

De heer Lubbers: Dit jaar heeft de ECB waardepapieren gekocht: Spaanse, Italiaanse, enzovoort. Dat zit niet in het mandaat van de ECB en ik vind dat ze ervoor geprezen moeten worden dat ze dit toch hebben gedaan. Het huis staat in brand en dan moet je iets doen. Daardoor zijn we wel wakker geworden. We hebben een sterke aansturing van de banken en een sterke bankpresident nodig. Ik pleit er krachtig voor om hem die ruimte te geven. Toegegeven, we hebben nu het noodfonds daar kunnen we even mee vooruit. Dat kunnen we vergroten, maar het basale probleem is zo niet aangepakt. Ja, daar verschillen we misschien iets van mening.

De heer Boot: Ik denk dat we daarop fundamenteel van mening verschillen.

De heer Lubbers: Op dit ogenblik is er een noodfonds dat wordt gemonitord door het IMF, de ECB en de Europese Commissie. Hier hebben we die keuze al gemaakt. Ik weiger te zeggen dat dit ondemocratisch is, men kon niet anders. De volgende stap is verder te gaan met de ECB. Je schiet er niet veel mee op als je mensen moet uitleggen dat acties niet kloppen volgens de democratie. Onzin, het huis staat in brand dan moet je wat doen en als we in de euro geloven dan moeten we de leiding de ruimte geven. We zondigen nu tegen de regels, dan prijzen we daar ook de mensen voor dat ze het gedaan hebben.

Besluitvorming in Europa

De heer Klein Breteler: Waar ik steeds meer aan twijfel is of de politiek wel voldoende over zijn eigen schaduw heen kan kijken. Het nationale belang overheerst zeker als het om financiën gaat. Midden jaren negentig was ik voorzitter van de grootste CAO van Nederland, de gezondheidszorg. Ik weet dat we onze loonsverhoging moesten betalen uit negatieve premiezetting van het PGGM. Twee, drie jaar achter elkaar. Tien jaar later, hoef ik over dekkingsgraden niks te vertellen. Als het huis in brand staat heeft de brandweer ook zijn eigen verantwoordelijkheid en dat zou voor mij nu toch echt het IMF en de ECB moeten zijn.

De heer Denissen: Op dit moment breekt ons op dat een groot deel van de kiezers nooit is uitgelegd waar het over gaat, met name in Nederland in de aanloop naar de euro. Dat heeft niet zozeer te maken met hoe nu precies de ECB is gestructureerd en welke bevoegdheden er zijn maar het gaat over wat we in de toekomst met Europa willen. Mijn vraag is: is het niet gewoon een typische vertrouwenscrisis en daar kom je niet uit met leiderschap of met allerlei financiële maatregelen. Moeten we niet iets doen?

De heer Van de Camp: Het Verdrag van Lissabon is bedoeld om de communautaire aanpak van de EU te verstevigen. En dat zou dus betekenen een grotere rol voor de Europese Commissie en het Europees Parlement. Maar wat zien we de laatste jaren? We zien steeds meer een grotere intergouvernementele aanpak. De landen zijn de baas, althans die indruk wordt veelal gewekt. Bovendien werken die landen op een aantal punten met een unanimitatsvereiste. En dat werkt dus niet in tijden van economische crisis. Er moet een duidelijkere structuur komen in de EU. Over wie de baas is en wie de beslissingen op een gegeven moment neemt. Ik denk dat als die structuur duidelijk is de democratische legitimatie ook toeneemt.

De heer Kamphuis (voorzitter): Naar mijn gevoel is ook een vraag uit de zaal: hoe moet je om gaan met het dilemma op dit moment? Scheppen we eerst de structuren in het verlengde van wat de bevolking wil om daarmee het democratische gehalte te realiseren of is eigenlijk in de nood van de tijden het omgekeerde mechanisme van belang, namelijk dat politici feiten scheppen, en daarmee ook nieuwe democratie mogelijk maken?

De heer Van de Camp: Ik heb sterk de indruk dat die 17 (Eurolanden) respectievelijk 27 landen de collectiviteit op dit moment ondergeschikt hebben gemaakt aan het nationale belang. En omdat nationale politici niet over hun eigen schaduw heen kunnen kijken is het feitelijk de trojka (IMF, EC en ECB) die op dit moment bepaalt.

De heer Schoemaker: De indruk begint een beetje te ontstaan dat er geen overheid achter de ECB zit. Samen met de heer Hoeksma die net sprak hebben wij er

naar gekeken. In feite is het idee dat lidstaten en de unie gezamenlijk achter de ECB staan. Alles wat er aan verliezen wordt gemaakt bij de ECB wordt gewoon terug gespeeld naar de nationale centrale banken. Dus er bestaat wel degelijk een overheid achter de ECB. Dat zijn de landen gezamenlijk, de gemeenschap, de unie. In die zin moeten wij de ECB niet teveel uitvlakken. Ik denk juist dat de heer Trichet (President van de ECB) de brand als een van de weinigen heeft geblust. De anderen hebben veel gepraat, maar hij heeft veel gedaan. Dus in die zin is de ECB van ons allemaal, ook van ons hier in Nederland, dus niet alleen van Brussel. Dus in die zin zou ik er voor willen pleiten: maak helder dat wij als landen gezamenlijk achter de ECB staan.

De heer Boot: Als er een crisis is, moet je de crisis oplossen. En er is geen ruimte voor democratische legitimatie als je de crisis aan het oplossen bent. Waar je voor moet uitkijken is dat je onomkeerbare keuzes maakt die het fundamentele hart raken van waar de kiezer wel degelijk over gaat. En daar is de eurobond een prachtige metafoor voor. Want eurobond is onomkeerbare hoofdelijke aansprakelijkheid van landen voor elkaar. Dat betekent dus een fiscale EU. Dat betekent macht en belastingheffing in Brussel. Is dat nodig nu? Mijn antwoord is nee. Het antwoord is alleen maar ja onder twee veronderstellingen: 1. Europese regeringsleiders komen er niet uit. 2. Daardoor gaat er een ramp ontstaan waardoor eigenlijk alles instort. Als dat zo is dan kun je de ECB elke rol laten spelen die je wilt want de reputatie van de ECB doet er helemaal niet meer toe want het alternatief is dat de wereld ten onder is gegaan. Dus laat de ECB dan maar alles opkopen wat eigenlijk Ruud Lubbers ook wil, want de politici komen er toch niet uit.

De heer Lubbers: We moeten roeien met de riemen die we hebben. Wat is de belangrijkste riem die we hebben? Dat is Angela Merkel en die, zo is mijn indruk, een goede minister van Financiën heeft. Die zeggen: laten we landen niet laten vallen en laten we strenge discipline vergen. Enfin, dat is een goede koers. En ik zou zeggen doe dat dan en ga er mee door. Voorts is het heel verstandig dat ze bij het toezicht ook het IMF betrokken hebben. De heer Boot en ik denken verschillend over de toekomst. Hij zegt: bedenk je drie keer, je gaat onomkeerbare dingen doen. Dat is allemaal waar. Ik heb gezegd, maar dat is niet mijn hoofdpunt, dat ergens in het tweede helft van de jaren negentig een belangrijke foute wissel is genomen. Er is een ECB geschapen zonder tanden. Maar als men zegt wat is nu de situatie? Ja, we hebben dat noodfonds en we hebben de noodzaak om het uit te breiden. Ik zit hier niet om te zeggen: ze doen het slecht. Nee, ze doen het goed en ik wil vertrouwen uitstralen. Echter de discussie over de lange termijn moet ook gevoerd worden. De heer Boot verstaat mij verkeerd als hij mijn stelling versimpelt tot eurobonds. Mijn punt is dat het mondiale casinokapitalisme ontzettend ontwrichtend gewerkt heeft. Dat greekkapitalisme is een ramp geworden. Ik ben er van overtuigd dat het ook zo in de geschiedenisboek-

jes komt. Het mondiale stelsel en de voorstellen die in Cannes ter tafel komen en een herstructurering door het IMF, dat zijn voor mij ook hele belangrijke punten.

De heer Boot: Alles wat Ruud Lubbers hier aanhaalt daar zijn we het over eens. De financiële sector is helemaal los geslagen en het IMF moet een hele belangrijke rol spelen wat mij betreft ook in Europa. De financiële sector daar wil ik iets over te zeggen. Laten we er hier niet van uitgaan dat Basel op de goede weg zit. Basel I daar was weinig mis mee, want dat legde een bodem onder kapitaal wereldwijd en zorgde dat de 'fly by night operators' in ieder geval kapitaal moesten hebben. Basel II was de 'finetuning' van Basel I en de finetuning van kapitaal betekende dat financiële spelers er belang bij kregen om zoveel mogelijk typen instrumenten te bedenken. Dus met Basel II werd toegegeven aan het casinokapitalisme, er zaten hele rare dingen in. Zo had Basel II een pilaar die zei: er moet marktdiscipline komen. Alsof de markt financiële spelers in de hand houdt. Ik denk dat we het daar inmiddels over eens zijn, de marktdiscipline werkt pervers, omdat de financiële spelers inspelen op de mogelijkheden van de markt. Dus hetgene wat op een gegeven moment in de markt 'hot' is daar gaat iedereen op inspelen. En dankzij informatietechnologie kan iedereen daar meteen op inspelen. Dus de markt veroorzaakt een systeemrisico, zodat het risico bestaat dat iedereen gelijk verkeerd zit. En Basel zit nog steeds op die weg.

Het Rijnlands model

De heer Claassen: De titel van dit symposium is: hoe herstellen we het vertrouwen? We weten dat vertrouwen te voet komt en te paard gaat. Ik heb twee voorstellen. Het eerste voorstel is in het kielzog van de gedachte dat we niet alleen in een crisis van het economisch denken verkeren, maar ook in de crisis van een samenleving. Dat het heel goed zou zijn om als CDA, maar ook als Europa veel meer de nadruk zou leggen op de traditie van het economisch denken volgens het Rijnlands model. Dat is in wezen de crux waar de heer Lubbers het zojuist over had. En mijn tweede voorstel is om de banken weer te scheiden in spaarbanken en zakenbanken.

De heer Boot: Ik krijg de indruk dat we hier een achterhoedegevecht aan het voeren zijn met een Rijnlands model, waar de jongeren geen idee hebben wat het is.

De heer Van de Camp: De woorden van 'minder greed en meer sustainability' zijn voor mij de meer moderne termen voor de actualiteit van het Rijnlands model. Ik schrik een beetje van de opmerking van heer Boot dat wij hier een achterhoedegevecht leveren. Want als ik altijd de dollar of de yuan achter na moet lopen en geen politiek-ethisch kader op kan plakken. Met verdienen is niks mis. Maar verdienen heeft ook een maatschappelijke functie. En in deze tijd van maatschappelijk verantwoord ondernemen zeg ik: het Rijnlands model is zeer actueel. Tweede opmerking: Europa heeft buiten Europa een betere naam dan binnen Europa. Waarom? Juist van-

wege de waarden en normen van het Rijnlands model. Europa heeft niet zoals de VS 46 miljoen mensen onder de armoedegrens en wij hebben niet een eindeloze idiote discussie over een vorm van collectieve ziektekostenverzekering. En het zal heel veel moeite kosten, zeker als de Chinezen met puur casinokapitalisme de schulden van Europa gaan opkopen om het Rijnlandse model boven water te houden. Maar ik zie het wel als mijn taak als politicus om vanuit het Rijnlands model te werken.

De heer Lubbers: Ik wil even vaststellen dat vandaag de dag het een na het andere bedrijf – groot en klein – gaan voor het maatschappelijk verantwoord ondernemen. Als je nu de media volgt zie je het groeiend aantal demonstraties in Amerika tegen het financiële stelsel. Dit zijn in mijn ogen geen idioten, het volk is in opstand gekomen. Dat casinokapitalisme moet een keer tot een eind komen. Het CDA doet er goed aan dat openlijk te zeggen. En dat is geen keus voor het Rijnlands of tegen het Angelsaksisch. Ik voorspel u dat in de Angelsaksische wereld de mensen nu zeggen: “genoeg is genoeg”.

De heer Boot: Ik geloof dat er iets is gezegd dat mijn opmerking toch enigszins uit zijn verband ruikt. Ik raad u natuurlijk allemaal aan om mijn boek te lezen dat ik vorig jaar geschreven heb. Dat gaat over de ontwortelde onderneming, ‘footloose corporations’. We moeten het niet alleen projecteren op de financiële sector. Het zit overal. En het zit helaas ook overal in Nederland. Wat ik heb bedoeld te zeggen is niet dat we geen fatsoenlijke maatschappij moeten hebben met solidariteit. Ik denk dat we heel goed uit moeten kijken dat we een label Rijnlands model als een soort exclusiviteit gebruiken voor een fatsoenlijke samenleving. En dat zijn we onbewust aan het doen. De heer Van de Camp had het over flexibilisering van het ontslagrecht. Dat is in strijd met het Rijnlands model zoals heel veel mensen kennen. Toch willen we dat want we realiseren ons dat we in een maatschappij zitten waarin we werkzekerheid moeten hebben, waarbij we mensen kansen moeten bieden. De sociale welvaartsstaat moet geen moeras zijn, maar moet een springplank zijn voor mensen naar ‘opportunities’. Die maatschappij ligt helemaal tussen het oude Rijnlands model en het echte Angelsaksische model in. Dus om het Angelsaksische te karakteriseren als ‘greed’ en het Rijnlandse als iets van fatsoenlijk dat werp ik ver van me. Ik denk dat we serieuzer ook naar de aspecten in het Angelsaksische model moeten kijken die we aan het overnemen zijn want die hebben heel veel met die flexibiliteit te maken. En de vraag is hoe we dat combineren met een solidaire maatschappij. En dat is moeilijk te combineren. Want u ziet de spanning tussen de VVD en de linkse partijen, die zwaarder spelen op solidariteit. U ziet de VVD die zegt: de dynamiek van de maatschappij is er bij gediend als we juist niet in die solidariteit investeren want die solidariteit is een soort plakmiddel waardoor mensen minder hard gaan bewegen.

De heer Lubbers: Mijn visie is dat ondernemingen het best aangestuurd kunnen worden via invloed geven aan de stakeholders. In het Rijnlands model moet er com-

municatie zijn met de stakeholders. Mijn stelling is dat in de realiteit zonder dat die woorden gebruikt worden de een na de andere onderneming aan het kiezen is voor corporate social responsibility, dat is het stakeholdersmodel. Er is één sector waar dat eigenlijk nog heel stroef gaat: dat is in de financiële wereld. Er is teveel aandacht voor korte termijn winsten en er is te weinig aandacht voor wat er in de samenleving gebeurt. Ik wil een splitsing tussen onderdelen van een bank, dat hebben ze nu net in Amerika weer ingesteld.

De Europese financiële crisis: Hoe herstellen we vertrouwen?

Op 6 oktober 2011 organiseerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het symposium “De Europese financiële crisis: hoe herstellen we het vertrouwen?” In deze bundel treft u de lezing van oud premier Ruud Lubbers “Het gevecht met het casinokapitalisme” aan alsmede de coreferaten van de hoogleraar Financiële Markten aan de UvA, Arnoud Boot en de Europarlementariër Wim van de Camp. Ook is een verslag van de discussie opgenomen. De lezingen worden voorafgegaan door een inleiding van de directeur van het WI, Raymond Gradus.